
Tancament, reclusió i reinserció social (s. XVI-XX)

PID_00270262

Andrés Payà Rico
Alberto Payá Rico

Temps mínim de dedicació recomanat: 1 hora



Andrés Payà Rico

Doctor en Pedagogia (2006). Professor titular de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de València. Professor consultor d'Història de l'Educació Social a la Universitat Oberta de Catalunya. Docent del doctorat en Ciències Pedagògiques de la Universitat de Bòlogna. Coeditor de la revista *Espacio, Tiempo y Educación*, membre del Consell Editorial de les revistes *Educació i Història*, *Revista d'Història de l'Educació* i d'*História da Educação*. Ha realitzat estàncies d'investigació i impartit cursos de formació en universitats d'Espanya, Bèlgica, Itàlia, Perú, Mèxic i Equador. Les seues línies de recerca es centren en la història de l'educació contemporània i la política educativa, així com en la innovació docent i, fonamentalment, en l'estudi del joc com a element de renovació pedagògica.

Alberto Payá Rico

Llicenciat en Pedagogia (Universitat de Múrcia). Llicenciat en Estudis Eclesiàstics (Universitat Pontifícia Salesiana, Roma). Llicenciat en Criminologia (Universitat d'Alacant). Va realitzar el màster en Drets Humans, Pau i Desenvolupament Sostenible a la Universitat de València, obtenint amb posterioritat el grau de doctor en Dret (2017) amb la tesi doctoral *L'assistència religiosa als centres penitenciaris i d'internament d'estrangers*. Membre de l'Associació Espanyola de Canonistes, ha publicat monografies al voltant de les presons i l'educació social i religiosa com, per exemple: *Libertad religiosa en centros penitenciarios y de internamiento de extranjeros* (Editorial Laborum, 2017) o *Don Bosco y la cárcel. La prevención como respuesta al delito* (Editorial CCS, 2019).

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats per la professora: Asun Pie (2020)

Primera edició: febrer 2020
© Andrés Payà Rico, Alberto Payá Rico
Tots els drets reservats
© d'aquesta edició, FUOC, 2020
Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
Realització editorial: FUOC

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars dels drets.

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Els orígens del tancament i la reclusió al sistema penitenciari (s. XVI-XVIII)	9
1.1. Els espais de reclusió	9
1.2. El dur treball	10
1.3. Tancament i reclusió als clàssics (s. XVI)	11
1.4. Els reformadors del sistema penitenciari (s. XVIII)	12
1.4.1. John Howard (1729-1790)	12
1.4.2. Manuel de Lardizábal i Uribe (1739-1820)	13
1.4.3. Jeremy Bentham (1748-1832). El panòptic	13
1.5. El sistema cel·lular	15
2. Cap a la reforma i la reinserció social (s. XIX-XX)	16
2.1. Els espais de compliment i internament	16
2.1.1. Les colònies agrícoles	16
2.1.2. Projectes arquitectònics carceraris del s. XIX i XX.....	17
2.2. Formes d'organització penitenciària	18
2.2.1. El sistema d'Auburn	18
2.2.2. El sistema progressiu	18
2.3. Els reformadors del sistema penitenciari (s. XIX-XX)	19
2.3.1. Manuel Montesinos i Molina (1796-1862)	19
2.3.2. Concepción Arenal (1820-1893)	19
2.3.3. Rafael Salillas (1854-1923)	20
2.3.4. Fernando Cadalso (1859-1939)	20
2.3.5. Pedro Dorado Montero (1861-1919)	21
2.3.6. Victoria Kent (1891-1987)	21
2.4. El «tancament individualitzat»	22
2.4.1. <i>Ley de Vagos y Maleantes</i>	22
2.5. La dona a la presó	23
2.6. Normativa penitenciària del s. XX.....	23
Resum	26
Bibliografia	27

Introducció

La presó ha estat al llarg de la història un lloc de custòdia, d'exclusió, de tancament d'aquelles persones que no encaixaven amb aquella part de la societat que tenia el poder. L'«altre», el que molestava, era apartat a llocs de reclusió de molt diversa índole: presidis, cases de treball/correcció, galeres, cases galera, presons, mines, hospicis, colònies reeducatives, etc. Els «altres», els marginals, els grups «extrasocials», eren els delinqüents, pobres, vagabunds, captaires, bojós, dones, nens, etc. Els llocs en els quals se'ls apartaven eren espais d'intimidació, de repressió, de càstig, de treball, de control social, d'expiació, etc.

Fins al s. XVI, la presó es va concebre, per regla general, com a simple retenció, com a lloc de custòdia (*ad continendos homines*) fins que s'executés la sentència. No obstant això, les legislacions penitenciàries de l'Antic Règim europeu van ser creades amb la finalitat d'intimidació i repressió; fins al s. XVIII, les penes eren terribles, inhumanes i desproporcionades. A partir del s. XVIII, les penes corporals basades en el suplici evolucionen cap a la penalitat utilitària, cap a la cerca del pragmatisme, la presó que té per finalitat l'aprofitament de la força del treball. A part d'aquesta fi utilitarista, en menor mesura també es pretenia incidir sobre la persona del delinqüent reeducant-lo i escarmentant-lo amb aquest treball. La privació de llibertat va servir a més de control social, per a canalitzar tendències oposades a l'ordre social, com a instrument de repressió de la dissidència social. Les finalitats que conformaven l'essència del dret penitenciari del divuit van ser: utilitat, humanització i rehabilitació. La pena de presó com a tal comença en el s. XIX.

Els segles XVII i XVIII són testimonis de la principal transformació històrica de la presó com a sistema social d'exclusió. La presó com a lloc i com a manera de relegació de l'altre no va viure tant una ruptura radical en contingut i estructures, com un desenvolupament de la seva mateixa estructura de segregació, centrada ara en les funcions terapèutiques i moralitzadores del treball.

En els nostres dies, la reeducació i la reinserció social constitueixen la fi principal de la pena privativa de llibertat; tot un repte per a la institució penitenciària i pels professionals que hi puguin treballar, entre ells els educadors socials. Fruit del Congrés Penitenciari Internacional celebrat a Barcelona el 2006, s'emet la declaració final en la qual s'assenyalava que:

Cal potenciar la funció de reeducació i de reinserció social fent-la compatible amb la funció de vigilància i custòdia. Prevenció, detenció, custòdia i resocialització han de ser intervencions complementàries entre si. [...] Hem de situar en el centre de l'actuació penitenciària els serveis individualitzats de tractament i salut, aproximant les modalitats de compliment de les penes cap a la reinserció, normalitzant la vida social a la presó mitjançant l'extensió del treball productiu i el màxim desenvolupament de les accions d'intervenció educativa, cultural i esportiva.

La reeducació i la reinserció social a la Constitució espanyola de 1978

Art. 25.2 Les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i reinserció social i no podran consistir en treballs forçats. El condemnat a pena de presó que estigüés complint la mateixa gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es vegin expressament limitats pel contingut de la fallada condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària. En tot cas, tindrà dret a un treball remunerat i als beneficis corresponents de la Seguretat Social, així com a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seva personalitat.

Nota

Constitució espanyola (1978).
Títol I. Dels drets i dels deures fonamentals. Capítol segon. Drets i llibertats. Secció 1a. Dels drets fonamentals i de les llibertats públiques.

El present capítol pretén ressaltar alguna de les fites més importants de la història penitenciària dels últims segles. És la recent història d'humanització d'un espai fosc que han volgut il·luminar moltes persones i institucions: il·lustrats, intel·lectuals, filantrops, reformadors, etc. En aquest sentit, és de justícia destacar també, prèvia a l'aparició de la figura de l'educador social a les presons, la labor assistencial que ha desenvolupat l'Església catòlica, així com moltes associacions benèfiques en el mitjà penitenciari.

Pel que fa a la legislació, aquest capítol es tanca amb la Llei orgànica general penitenciària de 1979 (LOGP), que parteix del contingut de l'art. 25.2 de la Constitució espanyola. En la història del dret penitenciari espanyol podem establir una clara línia de divisió en l'Ordenança general dels presidis del regne, del 14 d'abril de 1834. Des del Fur Jutjo fins a aquesta data, la legislació penitenciària, molt descurada per part dels poders públics, ofereix pocs materials. Un altre punt d'inflexió serà l'integral i modernista Reial decret del 5 de maig de 1913, que dona per finalitzat l'assentament del sistema penitenciari al nostre context.

Objectius

Els objectius que es pretenen assolir un cop finalitzat aquest mòdul són els següents:

- 1.** Donar una visió general de les formes de tancament durant els segles XVI-XX i descobrir la funció de la presó segons els interessos socials de cada època.
- 2.** Oferir alguns elements de reflexió sobre els diferents grups humans que han sofert el tancament.
- 3.** Conèixer quins han sigut els grans reformadors del sistema penitenciari.
- 4.** Assenyalar les fites històriques fonamentals de la normativa penitenciària.
- 5.** Apuntar possibles reptes per l'educació social al medi penitenciari, gràcies al coneixement històric del seu origen i desenvolupament.

1. Els orígens del tancament i la reclusió al sistema penitenciari (s. XVI-XVIII)

El 3 de març de 1543, en l'àmbit estrictament carcerari, de reclusió preventiva, els reis Carlos I i Juana de Castilla van promulgar una llei a la *Instrucción para los Alcaldes mayores de los Adelantamientos*, que va imposar les següents ordres: «que a les presons hi hagi llits per als presos pobres; i se'ls digui missa els dies festius».

Nota

Llei integrada amb el núm. XIV del Títol XXXVIII del Llibre XII (1829). *Novísima recopilación de las leyes de España*. Madrid: Imprenta Julián Viana Razola.

1.1. Els espais de reclusió

El tancament preventiu, com a tècnica de custòdia a l'espera del judici, dona pas en el s. XVI a la presó com a pena pròpiament dita. Aviat apareixen les cases d'asil per a captaires i prostitutes a Anglaterra (1552), Alemanya (1558) i Holanda (1595). Els estats europeus van anar adaptant la presó com a pena repressiva malgrat mantenir com a càstigs corrents els corporals, els pecuniaris i el desterrament. Les presons reflectien la seva antiga disposició com a dipòsit, ja que estaven situades en torres, pous, soterranis o cambres baixes de tribunals de justícia o de cases consistorials, etc.

Amb l'arribada del Renaixement, la pobresa, les epidèmies, les guerres entre estats i de religió, etc., van modelar una Europa abarrotada de captaires, desheretats, desarrelats, malalts i inadaptats socials. Si en el s. XIX la presó serà el remei a gran escala per al càstig dels criminals i delinqüents, entre els segles XVI i XVIII de l'edat moderna, es converteix en instrument de la realització de la política social en relació amb les classes socials desfavorides. És el fenomen de la «gran reclusió». A Anglaterra, una acta d'Isabel I de 1575, al·ludeix «al càstig dels rodamons i a l'alleujament dels pobres» i prescriu la construcció de *houses of correction*, a raó d'almenys una per comtat. Encara que el seu sosteniment s'assegura amb un impost, s'anima al públic a fer donacions voluntàries i s'obliga a instal·lar tallers o manufactures que ajudin a mantenir-les i assegurin el treball als interns. Altres lleis isabelines, les *Poor Laws* de 1601, van recolzar aquestes cases de correcció, com la famosa *House of Correction of Bridewell* a Londres.

El «gran internament» s'estén per Europa i, al costat de les cases de correcció, trobem hospitals, convents, hospicis, cases d'internament i assistència, obres de caritat, cases de força (*Maison de Force*), cases de penedides/recollides, etc. Les cases de treball (*work-houses*) o cases disciplinàries es van transformar en centres per a delinqüents, pobres, orfes, malalts, vagabunds, etc. Allí treballaven durant el dia i a la nit estaven aïllats els uns dels altres (sistema d'Auburn). Michel Foucault (1926-1984) descriu aquestes «institucions totalitàries» a la seva obra *Història de la bogeria en l'època clàssica* (1961) com a institucions en les quals predomina la pobresa i la invalidació dels individus atrapats en una

dinàmica de dependència absoluta en termes de supervivència i una passivitat total en termes de productivitat. Són llocs on acaben els reconeguts com a «desviats socials» i es «dissimula la misèria».

A França, l'Hospital General per a l'Internament dels Pobres i Rodamons de París, fundat el 1656, representa un exemple de forma semijurídica de tancament. Era una espècie d'entitat administrativa que decidia, jutjava i executava. El 1613, l'hospital d'Amberes es va convertir en correccional i allí es va recloure i va posar a treballar als ganduls i captaires. D'altra banda, al començament del s. XVII, a Alemanya i Europa central, van començar a crear-se correccionals, anomenats *Zuchthäusern*, a Bremen, Lübeck, Hamburg i Danzig. Mentrestant, a les cases de raspadura (*Rasphuis*) i de filanes (*Sphinuis*) d'Holanda es va posar a treballar també a pobres i ganduls.

Pel que fa a les dones, en tot Europa, des de la primera meitat del s. XVI, es van crear cases de penedides o cases de recollides. El tancament era voluntari i es feia en cases generalment annexes a convents o monestirs amb la finalitat d'esmenar la conducta i tornar a la societat com a dones honestes. A Espanya es van fundar cases de penedides en gairebé totes les grans ciutats (València, Sevilla, Madrid, Toledo, etc.), sent la més coneguda la casa de penedides de Valladolid o Col·legi de Santa Isabel, dirigida per la mare Magdalena de Sant Jerònim i que va servir de model per a la primera presó de dones.

La gran xarxa de confinament europeu constata la intenció de fer invisible al contingent d'individus «exclosos» o al marge de la societat. En aquest gran col·lectiu de persones no s'aprecia la diferència entre miserables, desheretats i criminals. El tancament de l'«altre» aïlla de cop a una categoria unificada de gent, la destinació de la qual és inevitable. Aquest poder de segregació és un fantasma que encara pot aparèixer en els nostres dies malgrat la gran transformació que han experimentat les formes de privació de llibertat.

Amb el pas dels anys, i fins ben entrat el s. XIX, a conseqüència dels moviments migratoris del camp a la ciutat, va anar creixent la bossa de població marginal i ociosa que, amb freqüència, plantejava durs problemes d'ordre públic. La presó ocuparà així un clar paper de control social. Presons que es convertiren en llocs massificats, mancats d'higiene i sense distinció de penats/internats. Serà la presó de Gante (1775) la primera a fer una classificació dels presos segons la gravetat del delictes, l'edat i el sexe.

1.2. El dur treball

Les penes de galeres, presidis i mines van ser autèntics «treballs forçats» per als condemnats a aquests llocs. Eren espais d'especial subjecció del reu en el qual estava sotmès a un treball gratuït per a l'Estat en règim d'explotació inhumana. Malgrat la seva duresa, van constituir un «avenç» respecte a la penalitat anterior centrada en la pena capital o en diverses mutilacions.

La **pena de «galeres»** (1530-1803) o «presons flotants» consistia a moure una embarcació de vela i rem destinada al combat. El cos de galeres va ser suprimit de 1748 a 1784. La *xusma*, homes llançats per diverses sentències, era l'encarregada de moure les galeres. Els galiots eren «forçats o esclaus de Sa Majestat». Era una forma d'expulsió, de «desterrament útil» dels membres ingrats a la comunitat. L'any 1612 el nombre de galiots penats ascendia a 1839; la vida penal del forçat estava compresa entre dos i deu anys. El rumb cap a una mort probable, la mala alimentació i les pudors de la *xusma*, caracteritzaven la rutina diària. La condemna a galeres era el suplici més greu que podia recaure sobre un home.

Les **cases de reclusió de dones** eren també dites «galeres»; constituïdes com a llocs «on la justícia reculli i castigui, segons els seus delictes, les dones gandules, lladres, alcavotes i altres semblants», tal com apareix en el Reglament de la pionera Casa Galera de Valladolid, plasmat el 1608 per Sor Magdalena de Sant Jeroni en el seu *Obrezilla*. En aquestes presons de dones els edificis eren foscos i insalubres, el règim de vida era molt sever i, amb el seu treball, se'ls apartava de l'ociositat i sufragaven les despeses del lloc. A la Casa Galera de Valladolid li van succeir moltes altres, erigides a les ciutats principals: Madrid, Granada, Saragossa, Salamanca, València, etc. El 1787, la Casa Galera de Barcelona recollia a 105 dones i a 5 dels seus fills.

La **pena de presidi** va despuntar ja en el s. XVI com una sanció menys greu que la galera. El presidi aconseguia major importància a mesura que la milícia guanyava en descrèdit; a menor nombre de soldats voluntaris, major era la necessitat de bandejats en els presidis africans. La gran difusió d'aquesta pena se situa en el s. XVIII. Els presidiaris eren designats a les dures tasques d'emmurallament o al servei en les armes; l'art o l'ofici de fortificar i de defensar. Amb el pas del temps, els confinats van exercir tasques bàsiques del manteniment d'una colònia penal: ferreria, obra de paleta, fusteria i serralleria. Moltes generacions de penats van ser als *presidis majors* de Ceuta i Orà; i als *presidis menors* de Melilla i dels dos Penyals, el de Vélez de la Gomera i el d'Alhucemas. A principis del s. XIX van ser substituïts per presidis militars peninsulars i el 1834 es van sumar els presidis civils.

Les **mines** d'Almadén (Ciudad Real) van concentrar principalment el treball penal de cort industrial durant els segles XVI i XVII. Del 1565 al 1645, a les mines de mercuri d'Almadén, els forçats treballaven sota gestió i direcció privada. Del 1648 al 1800 va continuar rebent penats, sent el 1748 (any de supressió temporal de la pena de galeres) quan van acudir un gran nombre de galiots.

1.3. Tancament i reclusió als clàssics (s. XVI)

Tres figures clau del segle XVI quant a la seva inclinació per la reforma de les maneres de reclusió o de tancament van ser els clàssics Bernardino de Sandoval, Tomás Cerdán de Tallada i Cristóbal de Chaves. Des d'una òptica cristiana o humanista van mostrar al lector la realitat pràctica, els vicis i hàbits corrup-

tes del dia a dia en les presons de la seva època, aprofundint en consideracions relatives a les finalitats de la reclusió, la classificació i arquitectura carceràries, i altres qüestions regimentals necessitats de reforma.

En una obra que data del 1564 el doctor **Bernardino de Sandoval** adverteix, entre altres, als bisbes i altres eclesiàstics de la seva obligació de practicar la misericòrdia amb els presos pobres atenent les seves necessitats espirituals i materials. El títol de l'obra no pot ser més expressiu:

Tractado del cuidado que se deve tener de los presos pobres. En que se trata fer obra pia proueer a las necesidades que padefcen en las carceles, y que en muchas maneras pueden fer ayudados de fus proximos, y de las perfonas que tienen obligacion a fauorecerlos, y de otras cofas importantes en efte propofito.

El jurista valencià **Cerdán de Tallada** publica diverses obres, destacant *Visita de la cárcel y de los presos* el 1574. En aquest meditat treball, segons un dels discursos pronunciat per F. Cadalso en el Primer Congrés Penitenciari Espanyol, harmonitza:

Els sentiments de compassió cap als empresonats, amb les exigències de la disciplina a les presons. Segons ell, la primera obligació de l'home, després de la seva gratitud a Déu, que li ha donat l'ésser i li conserva la vida, és fer bé al proïsme, però especialment als quals més pateixen, que són els presos. El que no s'interessa pels altres, ha de ser avorrit, com a element inútil a la república, i per a justificar aquests criteris invoca la doctrina dels evangelistes, les benaurances, les sentències dels Sants Pares i els textos de la Sagrada Escripura.

Cristóbal de Chaves en la seva *Relación de la cárcel de Sevilla*, escrita el 1585, deixa constància de l'ajuda proporcionada per les confraries als capellans en el treball d'auxili espiritual dels més de mil vuit-cents presos que tenia el centre. En parlar del capellà major i del menor, es descobreix la indubtable proximitat entre la cura de l'ànima i el consol dels malalts, entre les labors religioses i la infermeria. Quant al capellà major «té estances a la infermeria; i confessa als malalts, i els dona una ració a ells i als pobres; cura els ferits, i acudeix a la farmàcia que té la infermeria, així d'aquesta presó com de l'audiència i germanor». El capellà menor va amb compte cada dia «de fer que els metges de la presó i cirurgians visitin tota la presó i preguntin quins malalts hi ha».

1.4. Els reformadors del sistema penitenciari (s. XVIII)

1.4.1. John Howard (1729-1790)

El filantrop anglès John Howard, considerat el creador del dret penitenciari, escriu el 1777 la seva gran obra *L'estat de les presons d'Anglaterra i Gal·les*. Va visitar les presons de gairebé tots els països europeus i va morir a Ucraïna, víctima d'una malaltia pròpia de les presons de l'època. Igual que el milanès Cesare Beccaria, va tractar de crear un dret penal més humà remouent les consciències de les persones. Howard va proposar, entre altres coses, que els establiments penitenciaris haurien de ser més higiènics i que hi hagués una separació de condemnats per delictes majors i menors. Va apostar pel sistema cel·lular i pel

treball i la instrucció de l'home a la presó. Howard va visitar Espanya entre el març i l'abril de 1783. Procedent de Lisboa, va entrar per Badajoz i va aconseguir visitar un important nombre d'hospitals, hospicis, presons i cases de correcció. En general, va sostenir una opinió favorable del sistema penitenciari espanyol, que va trobar més humanitari que el d'altres països visitats prèviament.

1.4.2. Manuel de Lardizábal i Uribe (1739-1820)

En parla hispana destaca el penalista Manuel de Lardizábal i la seva obra *Discurs sobre les penes* (1782). Amic de Gaspar Melchor de Jovellanos i considerat per alguns com el «Beccaria espanyol», va introduir a Espanya les noves idees il·lustrades a la reforma penal que li havia encarregat Carles III. Va ser membre i també secretari de la Reial Acadèmia Espanyola (cadira C). Entre altres, les finalitats de la pena per a Lardizábal han de ser la seguretat dels ciutadans, la correcció del delinqüent, la intimidació i la reparació del mal causat pel delicte.

1.4.3. Jeremy Bentham (1748-1832). El panòptic

És el filòsof utilitarista britànic Jeremy Bentham qui introdueix el terme «panòptic» (*Panopticon*) a la seva obra de 1791. Aquest model d'arquitectura carcerària manifesta una clara voluntat i funció de control, vigilància, autoritat i observació incessant. L'estructura panòptica permet al guardià observar des del centre a tots els presoners reclosos en cel·les, sense que aquests sàpiguen si són observats. De la torre central parteixen els braços que alberguen les cel·les, de manera que es pot controlar al mateix temps tots els corredors. Entre altres, a Espanya tenien aquest tipus de construcció les antigues presons Model de Barcelona, Madrid i València.

En el panòptic resideix un model de poder, de submissió de l'ésser humà al sistema; és la figura arquitectònica que resol els problemes de vigilància de les poblacions. El filòsof M. Foucault ressalta a la seva obra *Vigilar i castigar* (1975) la visió totalitària del sistema, la visibilitat completa, la mirada centralitzada, el seu caràcter paradigmàtic a l'hora d'organitzar qualsevol mena d'institucions «disciplinàries». La visibilitat panòptica permet evitar els fenòmens de resistència i desobediència que ocorrien en els llocs de tancament passiu de l'època moderna, ja que el seu major efecte és el d'induir als interns en un estat conscient i permanent d'observació (por) que garanteix el funcionament automàtic del poder. Hi ha un aspecte de «laboratori social» en el panòptic, atès que pot usar-se com a espai per a fer experiències de modificació de comportaments, de canalitzar la conducta de les persones.

Los Toribios de Sevilla. Sobre la significació de la vigilància en espais tancats, abans que Bentham, el frare Toribio va fundar a Sevilla el 1727 un hospici per a nois pobres dit *Los Toribios de Sevilla*. La disposició dels dormitoris i les pràctiques diàries garantien la supervisió total en vistes del manteniment de l'ordre i les bones formes. La vigilància s'intensificava en els moments de major exposició en filar: nit, migdiada i bany estival al riu.

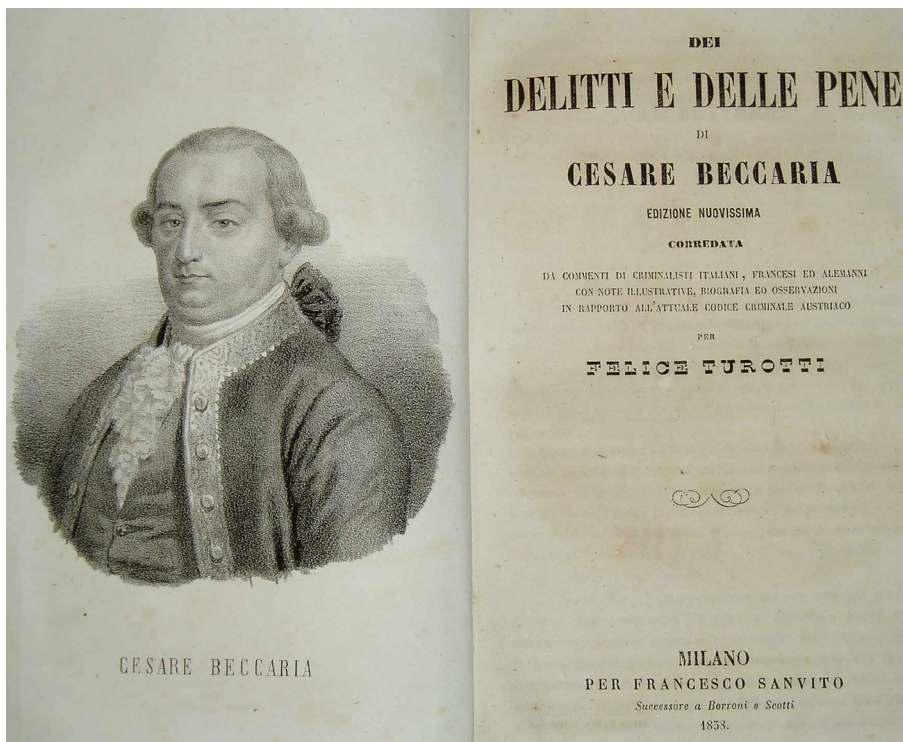
Figura 1. *Relación de dependientes, ejercitantes y colegiales del Real Colegio de Niños Toribios (1793)*



Font: Arxiu Històric Provincial de Sevilla. Codi de referència: ES.41003.AHPS/2.1.1. Col·lecció Celestino López Martínez CELOMAR, 19913. <http://www.juntadeandalucia.es/cultura/archivos_html/sites/default/contenidos/archivos/ahpsevilla/Galeria/Nixos_toribios.jpg>.

Cesare Beccaria. En el segle XVIII, brilla amb llum pròpia l'obra del milanès Cesare Beccaria (1738-1794), *Dei delitti e delle pene* (*Dels delictes i de les penes*, 1764) i els seus mètodes per a prevenir els delictes. Per a Beccaria és millor prevenir, evitar els delictes que haver de castigar-los. Per això estableix una sèrie de recomanacions i de principis: il·luminar bé les ciutats a la nit; distribuir adequadament les forces policials; que les lleis siguin clares i simples i que tota la força de la nació estigui empleada a defensar-les; recompensar la virtut; perfeccionar l'educació, etc.

Figura 2. Cesare Beccaria i la seva obra *Dei delitti e delle pene* (1764)



Font: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cesare_Beccaria_in_Dei_delitti.jpg>.

1.5. El sistema cel·lular

Els sistemes penitenciaris sorgeixen com a resposta de la necessitat d'organitzar les presons. Del primer que parlarem és del sistema cel·lular, filadèlfic o de Pennsilvània. La característica més important d'aquest sistema d'organització penitenciària era l'aïllament total durant tot el dia i el silenci absolut. Mentre que contribuïa a la separació dels reclusos i a la millora d'higiene i salubritat, tenia com a gran inconvenient la deterioració psíquica que produïa l'aïllament. Aquest sistema neix a finals del segle XVIII com a reacció enfront dels problemes d'amuntegament i promiscuitat que presentaven les presons americanes; per això s'instaura a la penitenciària de Filadèlfia (*Walnut Street Prison*) un sistema consistent en un aïllament absolut inspirat en l'austeritat dels quàquers, grup religiós que defensava la no-violència. El sistema cel·lular va tenir una gran difusió a Europa.

2. Cap a la reforma i la reinserció social (s. XIX-XX)

Amb la Revolució Industrial, pobresa i delinqüència van de la mà. El delictes sempre apareix com a resultat de la interacció d'una sèrie d'actors, institucionals i particulars, d'unes circumstàncies socials, polítiques i econòmiques, que condueixen a una situació criminal concreta i a una forma de respondre davant d'aquesta. Durant el s. XIX es va produir una creixent atenció a la criminalitat perquè el delictes començava a ser considerat per les classes dirigents com un signe de protesta explícita i de potencial subversió social per part de les classes subordinades. La delinqüència i l'exclusió social van ser el nucli d'un fort debat entre les classes dirigents, que va desembocar en un major control policial i repressiu sobre les classes més pobres de la societat. Paral·lel a aquest intens control social, les ciutats vivien un vast desenvolupament d'iniciatives assistencials molt significatives. En tot cas, les classes populars vivien sota el binomi ineludible de «repressió-beneficència». Si es generalitza la utilitat de la presó com a sanció, el canvi de les estructures carceràries experimenta substancials canvis, encara que a vegades lents, a mesura que avancen els anys.

Els sempre «altres», autèntics marginats, i alguns d'ells amb esperança de reinserció social, viuran apartats en presons, correccionals, etc. Entre ells, com en altres segles, els més vulnerables seran els pobres, els menors, les dones, els rodamons, etc. Els sistemes penitenciaris, les formes d'organitzar i de mantenir els interns aniran evolucionant, així com la insalubritat i el maltractament aniran caminant cap a una humanització dels espais i les relacions. El treball anirà passant d'una mera tortura, ocupació o utilitarisme, a tenir un valor terapèutic, educatiu i rehabilitador. De la decadència dels hospicis com a mers «dipòsits» de desvalguts florirà la filosofia correccional. I del militarisme al civilisme pel domini de les presons.

2.1. Els espais de compliment i internament

2.1.1. Les colònies agrícoles

La idea de crear colònies agrícoles per a posar remei al problema de la indigència destaca per la intenció de reactivar el model monàstic de reclusió. Les colònies agrícoles intenten reproduir una doble forma d'organització del treball que combina, d'una banda, els treballs realitzats en el camp i, d'altra banda, la pràctica d'un ofici en els tallers que formen part de la colònia. L'objectiu apareix clar: satisfer les necessitats dels internats i exercir al mateix temps una acció moralitzadora, o sigui, proporcionar a la persona una assistència que no estimulés la mandra i que alhora l'hi regenerés. A les colònies agrícoles, els joves esgarriats, orfes o delinqüents, trobaven també un lloc on viure lluny de les presons i els carrers. Aquests centres, apartats del nucli urbà, eren «presons

encobertes», moltes vegades «correccionals», presons sense barrots, llocs de detenció i aïllament, nous espais productius; en definitiva, un tipus de «tancament individualitzat». El destacat d'aquests centres era la finalitat que podien aconseguir quant a la resocialització, rehabilitació i reinserció de l'internat.

Pionera i model de moltes altres serà la colònia agrícola de Mettray (França), que va estar oberta del 1840 al 1939. Estava destinada a rehabilitar a joves delinqüents (entre 6 i 21 anys) des del contacte amb la naturalesa (treball agrícola), el treball manual i l'oració. Dirigida per Frédéric-Auguste Demetz, la divisa del qual era «Millorar a l'home per la terra i la terra per l'home, sota la vigilància de Déu». La colònia es va organitzar amb la perspectiva d'imitar a una família; constituïda per pavellons (dits cases) on els nens vivien i treballaven, una capella, una escola preparatòria, uns jardins, uns estables, una granja, uns camps de cultiu, etc. El model de Mettray es va establir en països com Polònia, Holanda o Anglaterra. A Espanya no va quallar la implantació d'una colònia rural i la ciutat de Barcelona va ser finalment la primera a crear una casa per a joves.

A Espanya, les colònies agrícoles «interiors» per a adults es van projectar en les Hurdes (Càceres) i les Batuecas (Salamanca), terres oblidades on cap treballador aniria a assentar-se. Se segregava així als delinqüents habituals, se'ls intentava corregir i es descongestionaven els establiments penals. Els treballs que realitzaven tenien la finalitat d'ensinistrament i de morigeració, i només de forma secundària, d'aprofitament econòmic. La colonització rural va acabar sent l'última fase del nou sistema progressiu; el millor exemple el representa la colònia penal del Dueso (Cantàbria). Pel que respecta al dret penal de menors, les colònies agrícoles van ser projectes de naturalesa diferent de les dels adults. Les regions en les quals es van posar en pràctica van ser aquelles que, en una forta industrialització, havien atret als joves del camp a la ciutat. Catalunya va marcar el camí, des dels anys vint del s. XX, en el tractament agrícola de la infància i adolescència dels delinqüents.

2.1.2. Projectes arquitectònics carceraris del s. XIX i XX

Com en altres parts d'Europa, fins ben entrat al s. XIX, els delinqüents internats a la presó (custòdia o compliment), van ser reclosos en locals construïts amb altres finalitats i que reunien les condicions mínimes de seguretat per a evitar evasions. A Espanya, l'arquitectura penitenciària s'inicia inspirada per les idees de Bentham i Howard. La tendència —la pràctica va ser molt més lenta— a millorar les condicions dels llocs de detenció s'observa ja en la Constitució de Cadis de 1812, l'art. 297 de la qual assenyala que:

Es disposaran les presons de manera que serveixin per a assegurar, i no per a molestar els presos; així, l'alcaid tindrà a aquests en bona custòdia, i separats els que el jutge mani tenir sense comunicació; però mai en calabossos subterranis ni malsans.

Els nous centres que van començar a construir-se van intentar oferir ordenacions espacials adequades a l'escassa normativa vigent, és el cas del Presidi Model de Valladolid i la Presó de Mataró. Durant la segona meitat del s. XIX, l'arquitecte Juan Madrazo va oferir una col·lecció de plans per a futures construccions. El punt d'arrencada del sistema cel·lular va ser la Presó Model de Madrid (1877-1884), un edifici radial que facilitava la vigilància des del punt central. El 1887 van començar les obres de la Model de Barcelona, dissenyada pels arquitectes catalans Salvador Vinyals i Josep Domènech i Estapà i inaugurada el 1904.

La Model de Barcelona va ser seguida per nombroses presons de l'època: Jaén, Oviedo, la Corunya, Lleida, Múrcia, Badajoz i Carabanchel (Madrid). El penal del Dueso (Cantàbria), com ja vam veure, no va seguir l'esquema de les anteriors, ja que es va pensar perquè els presos treballessin a l'aire lliure. Des dels anys cinquanta no es registren avanços significatius en les construccions penitenciàries i és en el 1975 quan el Govern aprova el primer programa de necessitats per al sistema penitenciari espanyol. Gràcies a aquesta inversió es van crear els centres de Joves de Madrid i Herrera de la Manxa (1979), Cuenca (1980), Ocaña II (1981) i el Puerto de Santa María (1981), entre altres. Aquestes últimes són ja construccions no radials, sinó modulars, que afavoreixen la fi reinseridora de la pena. La inauguració d'aquests establiments es va fer en el context normatiu de la LOGP de 1979.

2.2. Formes d'organització penitenciària

2.2.1. El sistema d'Auburn

El sistema penitenciari d'Auburn, de la regla del silenci o de Nova York neix a principis del segle XIX; en aquest règim mixt, es manté l'aïllament nocturn del sistema cel·lular i incorpora el treball i la vida en comú durant el dia. La permanència de la regla de silenci absolut exigeix, per a mantenir-ho, una disciplina severa a base de durs càstigs corporals. Es va imposar a la presó d'Auburn, Estat de Nova York, i posteriorment a la de Sing-Sing també a Nova York.

2.2.2. El sistema progressiu

És un sistema penitenciari que sorgeix al s. XIX a Europa per aconseguir la reforma del reclus a través de la millora de condicions en funció del seu bon comportament. El compliment es divideix en etapes des de l'aïllament total fins a la llibertat condicional. S'obté la rehabilitació social mitjançant etapes o graus. És, per tant, un sistema científic, ja que està basat en l'estudi del subjecte i en el seu progressiu tractament. Rafael Salillas va esquematitzar els trets essencials del sistema progressiu: divisió del temps de condemna en períodes; valoració de la conducta de l'intern pel seu avanç o reculada; i finalment, la incorporació social del penat. Pioners en la implantació d'aquest sistema van ser: Alexander Maconochie a l'illa de Norfolk (Austràlia); George M. Von Ober-

mayer a Munic; Walter Crofton a Irlanda, i Manuel Montesinos a València. Aquest sistema, amb més o menys matisos, va ser l'usual en la pràctica penitenciària europea dels segles XIX-XX.

2.3. Els reformadors del sistema penitenciari (s. XIX-XX)

2.3.1. Manuel Montesinos i Molina (1796-1862)

Manuel Montesinos va ser un dels reformadors del sistema penitenciari espanyol. Del 1835 al 1850 va ser director de la presó de València (antic convent de Sant Agustí) i va implantar-hi el «sistema progressiu», que consisteix a obtenir la rehabilitació social mitjançant etapes o graus, basant-se en l'estudi del subjecte i en el seu progressiu tractament. El compliment es divideix en etapes en les quals es va progressant respecte a l'anterior (menys disciplina i major llibertat) en funció de la bona conducta del reu. En la seva labor reformadora destaca: la redempció de penes pel treball, la llibertat condicional, la salut física del reclus i la lluita contra l'ociositat. Va anar reformant la presó amb els mateixos presos, transformant-la en una de «seguretat mínima». Va crear a la presó tallers, oficines, farmàcia, infermeria, patis amb tarongers i fins i tot un petit jardí zoològic. El seu lema: «La presó només rep a l'home. El delictes es queda a la porta». Segons F. Lastres:

Tenia fe en els seus criminals, perquè procurava aixecar el seu esperit, sense ferir mai la dignitat de l'home; ell procurava fer comprendre que la disciplina era indispensable; però sempre, i en tota ocasió, els tractava com a éssers racionals, i per això els reclusos del penal de Sant Agustí adoraven al seu comandant.

Montesinos va innovar amb el «sistema progressiu» penitenciari, que va suposar un gran pas endavant respecte als mètodes o règims de vida a la presó que es van succeir al llarg de la història: aglomeració, classificació (per sexe, condemnats/preventius, adults/joves), cel·lular/filadèlfic, i cel·lular nocturn/auburnià.

2.3.2. Concepción Arenal (1820-1893)

Casada el 1848 amb Fernando García Carrasco, en morir aquest el 1857 es va traslladar a Potes (Cantàbria) on va fundar el 1859 el grup femení de les Conferències de Sant Vicenç de Paül per a ajudar els pobres. Fruit intel·lectual de les preocupacions socials i humanitàries d'Arenal són els seus assaigs *La beneficència, la filantropia i la caritat* (1860) i *El visitador del pobre* (1861). El 1864 va ser nomenada visitadora de presons de dones i es trasllada a la Corunya, on va escriure més tard *Cartes als delinqüents* (1865). El 1868 és nomenada inspectora de cases de correcció de dones, càrrec que ocupa durant el sexenni liberal. El 1870 va fundar el diari *La Veu de la Caritat*, que durant catorze anys va ser plataforma de denúncia d'abusos i immoralitats presents en les presons

Referència bibliogràfica

Lastres, F. (1888). Don Bosco y la caridad en las prisiones. Conferencia pronunciada en el Ateneo de Madrid el día 12 de Marzo de 1888. *Revista Contemporánea*, Año XIV, Tomo LXIX, Vol. VI, p. 590.

i hospicis de l'època. El 1877 publica *Estudis penitenciaris* i el 1891 escriu el *Manual del visitador del pres*. Tal vegada la seva frase més cèlebre sigui: «Odia el delicte i compadeix al delinqüent».

En *El visitador del pres*, a l'inici del capítol V, assenyala que aquest «és home de cor i de caritat, i sap, sense que ningú li ho ensenyi i sense haver-ho estudiat, com ha de presentar-se al reclus per a impressionar-lo favorablement, i fins on sigui possible, inspirar-li confiança». Dedicava el capítol VI a la influència de les idees i de les creences, i insisteix que el visitador no és un missioner, un propagandista de la religió, i que la seva tasca no és la de convertir el pres a una religió concreta. Més endavant, en altres capítols, destaca el positiu de la religió, per exemple quan afirma que els «sentiments religiosos poden auxiliar els bons propòsits o determinar a formar-los». Apunta Arenal que la religió és més eficaç en les dones que en els homes:

No només perquè la presa és més accessible a la seva influència, sinó perquè la visitadora ho és també; l'oració pot unir a aquestes dues dones que tantes coses les separen, i no se sap quant influeix per a tot unir-se íntimament per a alguna cosa.

2.3.3. Rafael Salillas (1854-1923)

Va ser el creador i director de l'Escola de Criminologia, director de la *Revista Penitenciària*, director de la Presó Cel·lular de Madrid i va publicar nombrosos llibres, sent pioner a divulgar les idees de la naixent antropologia criminal. És l'introduïdor a Espanya del positivisme criminològic del «pare de la criminologia» Cesare Lombroso; la seva obra discorre entre el positivisme i la sociologia. Va pertànyer al Patronat Real de la repressió del tràfic de blanques, vocal de l'Institut de Reformes Socials i del Consell Superior de Protecció a la Infància. En la seva obra mestra, *La vida penal a Espanya* (1888), estudia com a metge i antropòleg la situació de les presons, recomanant el treball com a mitjà de correcció i readaptació del penat. Per a Salillas, el delinqüent és el producte desequilibrat de la societat de la qual procedeix, caracteritzant les tendències vicioses de la societat que li ha engendrat. El 1918 va publicar *Evolució penitenciària a Espanya*.

2.3.4. Fernando Cadalso (1859-1939)

Va ser un dels penitenciaristes espanyols més importants de la primera meitat del s. XX. Vinculat als establiments des de 1881, va arribar a ser inspector general de presons durant vint-i-cinc anys. Va establir el sistema progressiu a les presons, que va perdurar fins al 1979. Es va mostrar poc inclinat al sistema cel·lular, admetent-lo només per a la presó preventiva i per a les penes curtes. Va ser professor i director de l'Escola de Criminologia i ministre de Gràcia i Justícia.

2.3.5. Pedro Dorado Montero (1861-1919)

Reconegut catedràtic de Dret Penal de la Universitat de Salamanca (1892-1919). Va publicar una gran quantitat de llibres, assajos i articles i va traduir al castellà la crucial obra de Raffaele Garofalo: *La criminologia. Estudi sobre el delictes i sobre la teoria de la repressió* (1890). Va conciliar els postulats positivistes i la filosofia correccionalista (vinculada al krausisme) defensada per Giner de los Ríos, Concepción Arenal i Luis Silvela. Va propugnar un dret no repressiu dirigit a corregir la voluntat delictiva individual, les causes de la qual havien d'analitzar-se cas a cas amb ajuda de la psicologia. Amb la seva aposta per la «pedagogia correccional» en l'articulació penitenciària va contribuir al procés de maduresa de la pedagogia i l'educació social. Alguns dels seus principals llibres són: *Problemes de dret penal* (1895), *Estudis de Dret Penal Preventiu* (1901), *Valor social de lleis i autoritats* (1903) i *El dret protector dels criminals* (1916).

El krausisme i el correccionalisme. La pedra angular des d'on es va fonamentar teòricament el correccionalisme espanyol va ser el krausisme i la *Besserungstheorie* (teoria de la millora) de Röder, deixeble de Krause. A mitjan s. XIX es va divulgar ràpidament aquesta filosofia gràcies a Julián Sanz del Río i a la Institució Lliure d'Ensenyament, estenent-se i popularitzant-se, gràcies a l'obra institucionalista, aquesta forma de tractament dels presos.

2.3.6. Victoria Kent (1891-1987)

Es va convertir en la primera dona a ingressar en el Col·legi d'Advocats de Madrid. Inspirada en les idees de Concepción Arenal, de la qual era gran admiradora. Va ser nomenada directora general de presons en el primer govern de la II República. Va establir la fi del caràcter punitiu de les penes, defensant la reeducació i rehabilitació dels presos en les presons per a poder després tornar a la societat. Va suprimir els grillons i cadenes a les presons espanyoles i va tancar més de cent centres penitenciaris per les seves nefastes condicions. Va establir els permisos per raons familiars, va permetre la llibertat de cultes dins de les presons i va millorar l'alimentació dels interns. Va manar construir la presó de dones de Las Ventas (1932-1933) i va crear el primer cos de funcionàries de presons per a encarregar-se del treball en els centres penitenciaris de dones (Secció Femenina Auxiliar del Cos de Presons), substituint així la històrica labor de les Filles de la Caritat. A la nova secció se li encomanava:

El servei de vigilància i custòdia de les recluses a la presó central de dones d'Alcalá de Henares, Reformatori de Dones de Segòvia i presons provincials de dones, de Madrid, Barcelona i València, així com la instrucció i educació de les mateixes [...].

Kent es va preocupar, a més, de la delinqüència juvenil, creant albergs per a la reeducació dels joves delinqüents.

Figura 3. Victoria Kent, feminista, diputada a la II República i figura clau en la reforma de les presons i el tractament i defensa dels drets de les dones



Font: <<https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:VictoriaKent1931DGP.jpg>>.

2.4. El «tancament individualitzat»

Des de la segona meitat del s. XIX, el «gran internament» va donar pas al «tancament individualitzat». Fossin delinqüents o no, els menors, bojos, vagues, embriacs, toxicòmans habituals, ancians, etc., seran objecte d'una política classificatòria i distributiva.

Per als joves «perillosos» es van crear, entre altres, cases reformatòries a Madrid-Carabanchel (Escola de Santa Rita), Valladolid, Tarragona, Barcelona (Asil Toribi Duran) i Alcalá de Henares. No obstant això, no va cessar el nombre de menors que transitaven per les presons d'adults. El 1918, es van crear els tribunals tutelars de menors. S'obre així un nou camp de treball i d'especialització per a juristes, sociòlegs, psicòlegs, educadors socials, etc.

Altres grups que sofriran un tancament classificatori corresponen als bojos violents/delinquents; ganduls (s'inclou als insolents, talladors de muntanyes, incendiàries i raters); captaires, i malfactors (amistançats, violadors, etc.).

2.4.1. *Ley de Vagos y Maleantes*

El 1954 es modifica la *Ley de Vagos y Maleantes* de 1933 referida al tractament cap als rodanons, nòmades, rufians, proxenetes i altres comportaments considerats «antisocials». El 1954 s'amplia la repressió als homosexuals. La Llei no establia penes, «sinó mesures de seguretat, imposades amb finalitat doblement preventiva, amb propòsit de garantia col·lectiva i amb l'aspiració de corregir a subjectes caiguts al més sota nivell moral»; pretenia «protegir i reformar». Una de les mesures era la de l'«internat en un establiment de treball o colònia

agrícola»; en cas de tractar-se d'homosexuals, «hauran de ser internats en institucions especials i en tot cas, amb absoluta separació dels altres». El 1970, va ser esmenada per la Llei de perillositat i rehabilitació social.

La *Ley de Vagos y Maleantes*, que va néixer als anys trenta, s'assentava científicament en la declaració d'«antilibertat» dels grups «antisocials» (i perillosos). Aquests delinqüents, moralment «antillieres», eren diferents dels delinqüents «lliures» i, per tant, requerien un «tancament individualitzat», d'un lloc on atallar riscos futurs.

2.5. La dona a la presó

Malgrat que durant tot aquest capítol hem estat analitzant el tractament diferenciat que històricament ha sofert en les institucions de tancament, volem ací remarcar el fet que la presó ha estat testimoni de la discriminació social de la dona respecte de la figura masculina, de la seva «invisibilitat», de la «feminització» de la pobresa. Els murs de les presons van recloure a dones per delictes (contra la propietat, contra l'honestedat o de sang), per correcció i per repressió. Moltes d'elles, van ser internades embarassades o amb fills lactants a càrrec seu.

Sota la idea de la centralització, durant la segona meitat del s. XIX, es va començar a enviar a dones preses en altres cases de correcció/galeres o condemnades a penes superiors, a la que seria la penitenciària de dones d'Alcalá de Henares. Del règim interior del centre es van fer càrrec les Filles de la Caritat a partir del 1881, any en què es va habilitar el pavelló dels pàrvuls per als fills de les recluses. A la presó de dones d'Alcalá li va succeir la Presó Model de Las Ventas de Madrid (1933), projectada per Victoria Kent. La Guerra Civil fa que l'estiu del 1939 representi el màxim nivell d'amuntegament —amb tots els problemes que comporta— de dones en presons femenines (formals i improvisades). Mares i fills van desbordar els establiments de València, les Corts (Barcelona), Tarragona, Palma de Mallorca, Màlaga, etc.

Avui en l'era de la democràcia, la normativa actual regula establiments per a dones; ingrés de fills menors de tres anys; unitats de mares; unitats dependents per a mares; etc.

2.6. Normativa penitenciària del s. XX

Amb noves i humanitàries disposicions, el text jurídic més transcendental i complet en àmbit penitenciari fins al s. XX, va ser l'Ordenança general dels presidis del regne del 1834. El qualificat de veritable Codi penitenciari va arribar amb el Reial decret de 1913, la finalitat del qual va ser donar harmonia, unitat i claredat a la legislació penitenciària vigent fins al moment. Va dotar de major rigor al personal de presons fixant a l'Escola de Criminologia el lloc

idoni on estudiar el prescindible per a accedir a aquesta professió. A més del personal de presons, va tractar de l'organització dels serveis, del règim i disciplina general i del règim econòmic.

Passades unes dècades d'avatars polítics, apareix el també clau, Reglament dels serveis de presons del 2 de febrer de 1956, adaptat a la Llei del 15 de juliol de 1854, sobre la situació dels funcionaris de l'Administració civil de l'Estat. El Reglament de 1956, reformat el 1968 i el 1977, s'adaptava també a les Regles mínimes per al tractament dels reclusos adoptades al Primer Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent, celebrat a Ginebra el 1955. El Reglament va posar de manifest la necessitat de respectar la personalitat humana dels reclusos i els seus drets i interessos jurídics. Va aparèixer per primera vegada en aquesta norma el terme «tractament penitenciari». La «reforma pont» del Reglament de 1977 es va fer «a l'espera que en un futur pròxim pugui elaborar-se una llei general penitenciària que, amb una visió i ambició profundament generalitzadores, contempli el problema en totes les seves dimensions».

Actualment, els eixos fonamentals del sistema penitenciari espanyol els recull l'art. 25.2 de la Constitució. La norma bàsica del sistema és la Llei orgànica 1/1979, de 26 de setembre, general penitenciària (LOGP); el 1981 va aparèixer el Reglament penitenciari, que va ser substituït el 1996 per un altre de nou. Per part seva, la LOGP va ser revisada el 1995 i el 2003. L'art. 59 LOGP assenyala que «el tractament penitenciari consisteix en el conjunt d'activitats directament dirigides a la consecució de la reeducació i reinserció social dels penats»; i continua:

El tractament pretén fer de l'intern una persona amb la intenció i la capacitat de viure respectant la Llei penal, així com de subvenir a les seves necessitats. A tal fi, es procurarà, en la mesura que sigui possible, desenvolupar en ells una actitud de respecte a si mateixos i de responsabilitat individual i social respecte a la seva família, al proïsme i a la societat en general.

Per això s'estableix un model penitenciari d'execució denominat «d'individualització científica» fonamentat en la classificació en diferents graus de tractament penitenciari. A cada grau s'accedeix mitjançant la corresponent classificació penitenciària i es compleix conforme a uns models diferents de règim de vida en els diferents tipus de centres penitenciaris que existeixen.

Segons l'art. 62.3 LOGP, el tractament «serà individualitzat, consistint en la variable utilització de mètodes mèdics-biològics, psiquiàtrics, psicològics, pedagògics i socials, en relació amb la personalitat de l'intern». La figura de l'educador/a social com a professional en els establiments penitenciaris té cabuda en el Reglament penitenciari (RP) de 1996 com un dels possibles membres de la Junta de Tractament (art. 272) o de l'Equip Tècnic (art. 274). Les funcions específiques de la Junta i de l'Equip estan indicades en els articles 273 i 275 respectivament.

L'única comunitat autònoma que s'ha fet càrrec de la gestió dels centres penitenciaris situats en el seu àmbit territorial és Catalunya, per mitjà del RD 3482/1983, de 28 de desembre. Segons els arts. 149.1.1a i 149.1.6a de la Constitució, la competència exclusiva estatal en matèria penitenciària la té l'Estat espanyol i comprèn la potestat legislativa i reglamentària. Per tant, Catalunya va assumir les competències en execució i gestió. Compta a més amb el Centre d'Iniciatives per a la Reinserció (CIRE), una empresa pública del Departament de Justícia, que té per objectiu donar segones oportunitats a les persones privades de llibertat, a través de la formació i el treball.

Resum

Com hem pogut analitzar en aquest capítol, els diferents governs i societats de la nostra història han creat institucions de tancament i reclusió per aïllar i castigar a un nombre ben nombrós de col·lectius considerats «antisocials» o perillosos. La por a l'altre i l'estigmatització de la diferència i dels marginats, va donar forma a diferents institucions de control. Gràcies a la història, podem observar i estudiar l'impacte en l'evolució que les diferents teories, models arquitectònics i protagonistes tingueren en les reformes d'aquests centres.

El treball, l'educació, la formació professional i la religió, són alguns dels elements que permetran la reinserció social dels diferents col·lectius sotmesos al tancament i la repressió. Són precisament aquestes accions, recolzades per diferents homes i dones a la història, les que configuren els antecedents històrics d'un camp de treball dels educadors socials. Si abans el carceller es dedicava a castigar i vigilar, amb comportaments punitius, el pas del temps i el canvi en les cosmovisions de les diferents societats, va donar entrada a una assistència més humanitària i social cap als interns i reclosos. El treball socioeducatiu i d'inserció social serà finalment l'objectiu actual, el qual no es pot comprendre sense endinsar-se i estudiar les seves arrels en la història i el desenvolupament dels diferents corrents i institucions que es tracten en aquest capítol.

Bibliografia

Adámez, R. (2015). Formación y evolución del Derecho Penitenciario Moderno. *Revista de Estudios Penitenciarios*, 258, 49-86.

Cercós, R. (2009). Las influencias krausistas en el pensamiento de Concepción Arenal y Victoria Kent: la lucha por la reforma de las prisiones femeninas. A M. R. Berruezo i S. Conejero (coords.), *El largo camino hacia una educación inclusiva: la educación especial y social del siglo XIX a nuestros días* (p. 57-68). Pamplona: SEDHE i Universidad Pública de Navarra.

Esteban, C., i Molero, C. (1995). Historia de la implantación de la educación en prisiones. *Revista de historia de la psicología*, 16 (1-2), 111-128.

Expósito, E., i Llopis, N. (2016). El tránsito del Educador Social en prisiones: entre el control y la transgresión. *Revista de Educación Social*, 22.

Fabra, N., Heras, P., i Fuertes, S. (2016). La reinserción social postpenitenciaria: un reto para la Educación Social. *Revista de Educación Social*, 22.

Foucault, M. (1976). *Vigilar y castigar: nacimiento de la prisión*. Madrid: Siglo XXI.

García Jiménez, E., i Lorente, R. (2016). Del context carcerari a la realitat social: línies d'actuació en nous espais de resocialització. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 64, 28-42.

López Castro, L. (2015). El tratamiento penitenciario: evolución histórica desde el s. XVII hasta la actualidad con perspectiva de igualdad de género. *Cuestiones Pedagógicas. Revista de Ciencias de la Educación*, 24, 89-102.

Mir, C. (2018). *Derecho Penitenciario. El cumplimiento de la pena privativa de libertad* (4a ed.). Barcelona: Atelier.

Oliver, P. (coord.) (2013). *El siglo de los castigos. Prisión y formas carcelarias en la España del siglo XX*. Barcelona: Anthropos.

Payá, A. (2017). *Libertad religiosa en centros penitenciarios y de internamiento de extranjeros*. Murcia: Laborum.

Payá, A. (2019). *Don Bosco y la cárcel. La prevención como respuesta al delito*. Madrid: CCS.

Payà, A., i Valero, S. (2019). Les pedagogies als marges al segle XX. *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, 34, 9-18.

Ramos, I., i Blázquez, B. (2011). *La mujer en la cárcel: historia jurídica y políticas penitenciarias en España*. Còrdova: Servicio de Publicaciones Universidad de Córdoba.

Rodríguez Magariños, F. G., i Nistal, J. (2015). *La historia de las penas. «De Hammurabi a la cárcel electrónica»*. València: Tirant lo Blanch.

Roldán, H. (1998). *Historia de la prisión en España*. Barcelona: Publicaciones del Instituto de Criminología de Barcelona.

Terradillos, J. M. (coord.) (2008). *Marginalidad, cárcel, las «otras» creencias: primeros desarrollos jurídicos de «La Pepa»*. Cádiz: Servicio de Publicaciones de la Diputación de Cádiz.

Yagüe, C. (2007). *Madres en prisión. Historia de las cárceles de mujeres a través de su vertiente maternal*. Granada: Comares.

